

УДК 316: 378

І.В. ШАПОШНИКОВА

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Шапошникова Ірина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету, професор кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки

У статті автор висвітлює результати проведеного дослідження теоретичних підходів до характеристики системи вищої освіти. Визначено основні характеристики даних підходів та мета функціонування інституту освіти, досліджено основні функції освіти. Автором обґрунтовано необхідність формування однорідного габітусу студентів як умови для успішного функціонування системи освіти, охарактеризовано роль освіти у формуванні середнього класу.

Ключові слова: освіта, студентська молодь, теоретичні підходи, функціонування, габітус, середній клас.

Автор в статті освещает результаты проведенного исследования теоретических подходов к характеристике системы высшего образования. Определены основные особенности данных подходов, цель функционирования института образования. Автором исследованы основные функции образования, обоснована необходимость формирования однородного габитуса студентов как условия для успешного функционирования системы образования. Автором охарактеризована роль образования в формировании среднего класса.

Ключевые слова: образование, студенческая молодежь, теоретические подходы, функционирование, габитус, средний класс.

An author in the article lights up the results of the conducted research of the theoretical going near description of the system of higher education. The basic features of these approaches are certain. The primary purpose of functioning of institute of education is certain. The basic functions of education are investigated by an author. The necessity of forming of homogeneous habitus of students as terms is reasonable for the successful functioning of the system of education. An author is describe the role of education in forming of middle class.

Keywords: education, young people, theoretical approaches, functioning, habitus, middle class.

© І.В. Шапошникова, 2012

Постановка проблеми. Освіта як соціальний інститут з одного боку є сукупністю певних установ, осіб, які забезпечені певними матеріальними засобами і виконують відповідні соціальні функції, а з другого – це система ідей, правил, норм, стандартів поведінки учасників освітянської діяльності. У сучасному соціологічному дискурсі виникає потреба охарактеризувати підходи до визначення освіти як соціального інституту, розглянути основні функції освіти, визначити необхідні умови успішного функціонування інституту освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціологічній площині проблематика соціології молоді та соціології освіти розглядалась у наукових роботах С.Н.Іконнікової, В.Т.Лісовського, В.А.Чупрова, Б.Ц.Урланіса. Значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили провідні українські соціологи: О.О.Якуба, В.Л.Арбеніна, В.С.Бакіров, Є.А.Подольська, Л.Г.Сокурянська, О.Л.Скідін, В.І.Астахова та інші [4].

Мета дослідження. Дати характеристику освіти як соціального інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний інститут освіти надає сталості та визначеності суспільним відносинам стосовно нагромадження та передавання знань, соціального досвіду, відтворення і розвитку культури, цілеспрямованого формування особистості, інтелектуального потенціалу суспільства.

Дійсно, з функціональної точки зору освіта є невід'ємним структурним елементом соціальної системи. До головних функцій системи освіти, у

тому числі й вищої, належать: відтворення і підтримка культурних та ціннісних зразків; соціалізація молодого покоління; виявлення і розвиток інтелектуального, морального і фізичного потенціалу особи; підготовка кваліфікованих фахівців, що відповідають потребам ринку праці тощо.

До того ж, система освіти забезпечує відтворення професійної і соціальної структури суспільства, здійснює соціальний контроль і виконує функцію соціального фільтру, формуючи тим самим як соціальний, так і символічний статус сучасної людини.

На думку Е. Дюркгейма, завданням освіти є підтримка стабільності суспільства; за допомогою освіти новим поколінням повинні передаватися базові моральні принципи, почуття солідарності і приналежності до групи; саме освіта покликана бути зразком моральності, спрямованою на підтримку національної згуртованості і соціальної солідарності. «Суспільство, щоб мати можливість зберігатися, потребує того, щоб праця між його членами розділялася. Ось чому суспільство готує собі своїми власними руками, за допомогою виховання, спеціалізованих працівників, яких воно потребує ...» [2].

При цьому сама соціальна структура суспільства репрезентується як ціннісно-нормативний каркас, пропонує і створює умови для функціонування інституту освіти. Система виховання і освіти виступає засобом, за допомогою якого суспільство постійно відтворює умови свого власного існування. На думку Е. Дюркгейма, саме суспільство є «об'єктивною» освітою і реальністю особливого роду, конструює тип людини, який «вихователь

повинен відтворити» згідно з своїми потребам.

З точки зору структурного функціоналізму, де активно використовувалися ідеї Е. Дюркгейма відносно порядку як результату колективних уявлень, суспільство є самодостатньою системою, яка знаходиться у взаємообміні з довкіллям, регулює доступ до матеріальних ресурсів, аналогічно члени суспільства додають свого внеску в його функціонування через різні соціальні інститути і колективи.

У рамках структурно-функціоналістського підходу соціальний інститут освіти слід розглядати як один із структурних елементів соціальної системи, що виконує, разом з інститутами сім'ї, релігії, армії, функцію відтворення соціального зразка. Виконання цієї функції орієнтоване на єдину мету — консенсус, інтеграцію і підтримку порядку в суспільстві.

Згідно з функціональною системою AGIL Т. Парсонса, освітні установи як важливий елемент усієї фідуціарної підсистеми суспільства виконують функцію відтворення і підтримки існуючих в суспільстві культурних зразків, генералізацію цінностей [6].

Саме культурній легітимації нормативного порядку суспільства належить найвища позиція в ієрархії лояльностей. У першу чергу вона діє через інституціоналізацію системи цінностей, деякі з них стають частиною кожної конкретної норми, інтегрованої до легітимного порядку, що забезпечує збереження і рухливу рівновагу соціальної системи в цілому.

Соціальний світ має властивість, яка пов'язана з тим, що він сприймається як щось належне, що йде само по собі. А це стає можливим завдяки тому, що диспозиції індивідів (їх габітус), їх ментальні структури, через які вони сприймають соціальний світ, є продуктами засвоєння (інтеріоризації) структур соціального світу. Ці структури стають соціальними інститутами, що формують образи світу, виходячи з цінностей, які вони відтворюють, тим самим конструюючи належний соціальний порядок.

Студентство як соціальна група, котра має певний колективний габітус, сформований в умовах вищого навчального закладу, повинно мати загальні уявлення про сприйняття і оцінювання соціокультурного середовища. Саме навчальний заклад, що контролює якість і кількість споживаних культурних надбань і смак соціальної групи в цілому, формує систему схем виробництва соціальних практик студентства.

Соціальний інститут освіти є найбільш стійкою і чітко регламентованою формою взаємодії, основна мета якої - це зміцнення, створення і поширення наукових знань, успадкування загальнолюдської системи цінностей, соціалізація молодого покоління, оволодіння культурними надбаннями суспільства.

Згідно з інституціональною теорією, соціальний інститут освіти характеризується чітким розподілом функцій, прав і обов'язків учасників соціальної взаємодії, зокрема викладачів, студентів, адміністрації ВНЗ тощо. Окрім цього, інституту

освіти властиві розподіл праці, професіоналізація виконання функцій, особливий тип регламентації, що забезпечується знеособленістю вимог до учасників взаємодії, а також чіткий і раціонально обґрунтований характер механізмів регуляції. Наявність цих ознак гарантує соціальної взаємодії між індивідами регулярний, самовідтворювальний характер. При цьому інституціональна взаємодія є відлагодженим порядком повсякденного життя у сфері освіти як реальна практика соціального життя.

У системі сучасної вищої освіти, що розглядається в якості соціального інституту, можна виділити усі вищезгадані ознаки і визначити виконувани нею основні функції. Наслідуючи логіку структурно-функціонального аналізу, функції інституту освіти можуть бути визначені за тими наслідками і реальною корисністю, які ця взаємодія має для суспільства. Навчання і виховання як явні функції (очікувані наслідки для суспільства загалом) інституту освіти полягають у виробленні загальних форм і принципів організації мислення, передачі успадкованих від минулого культурних цінностей, інтеграції молоді у світ професійних знань і навичок. Соціалізація ВНЗ не лише припускає оволодіння спеціалізованими трудовими знаннями та навичками, залучення до відповідної професійної культури, але й сприяє надбанню нових соціокультурних знань і навичок, інтерпретації свого нового статусу і нового досвіду студента. Тобто вищий навчальний заклад тим самим виконує функцію створення стійких диспозицій, формує габітус студента.

Одночасно з цим у студентів виробляються навички користування ознаками соціокультурної диференціації і існування в неоднорідному культурному середовищі. Таким чином, вторинна соціалізація студентів ВНЗ (у віці від 18 до 24 років) характеризується використанням навичок навчання як засобу отримання соціально значущих результатів, у тому числі для більш широкого освоєння культури. У цей період зміни в поведінці людини відбуваються за рахунок самостійного вибору нових знань і навичок для освоєння, а також за рахунок застосування до нього негативних санкцій з боку інституту вищої освіти. Когнітивна і виховна функції освіти сприяють успішному процесу вторинної соціалізації молоді, засвоєнню нею системи цінностей, норм, правил діючої культури і її використанню в професійній сфері (професійні норми і моделі поведінки). Таким чином, вища освітня установа здійснює педагогічну дію, спрямовану на виробництво габітусу індивіда.

Отже, згідно з логікою структуралістського конструктивізму П. Бурдьє, «педагогічна праця» відтворює об'єктивні структури (інститут освіти зокрема), будучи при цьому продуктом цих структур за допомогою габітусу, який є практикою, що породжує принцип, котрий відтворює об'єктивні структури. Тобто індивідуальні педагогічні і соціальні практики в системі освіти, що породжуються габітусами індивідів, відтворюють об'єктивні структури системи освіти [1].

В інтеграційній теорії П. Бурдьє можна виділити наступні функції системи освіти : функція ін-

телектуальної і логічної інтеграції через навчання форм вираження, загальних принципів організації мислення (функція навчання); функція збереження і передачі успадкованої від минулого культури (збереження культури, навчання культурі, засвоєння культури); функція відтворення соціальної ієрархії; функція відтворення і легітимації структури класових відмінностей; функція відтворення соціального порядку. Функція створення стійких і переносимих диспозицій (габітусів); ідеологічна функція.

Система освіти об'єктивно, за допомогою приховування об'єктивної істини свого функціонування, намагається дати ідеологічне виправдання порядку, що відтворюється її функціонуванням [1].

Таким чином, система освіти, здатна створювати інституціональні умови формування габітусу і одночасно формувати «невпізнання» цих умов, повинна відповідати двом основним умовам.

По-перше, система освіти (а відповідно і ВНЗ) може виконувати функцію навчання, якщо вона може створювати і відтворювати власними засобами навчального закладу умови педагогічної праці, здатної постійно формувати габітус максимально однорідний і стійкий у максимально можливій кількості легітимних адресатів (студентів ВНЗ, наприклад).

По-друге «...система освіти для виконання своєї зовнішньої функції культурного і соціального відтворення повинна формувати габітус, що максимально відповідає принципам культурного свавілля, який вона уповноважена відтворювати».

Тобто вищий навчальний заклад для виконання своїх безпосередніх функцій у соціальній системі повинен мати умови для формування однорідного габітусу своїх студентів, використовуючи механізми інтелектуальної, культурної інтеграції, а сформований у студентів габітус повинен відповідати принципам соціальної і культурної структури суспільства.

Система освіти як інституціональний чинник формування способу життєдіяльності студентства як певної соціальної групи інтегрує життєві практики студентів, керовані єдиною інтенцією.

Як соціальний інститут система вищої освіти має певний набір ознак, властивостей і ресурсів, що дозволяє сформувати соціокультурний простір, котрий визначає стиль життя студентства. Функціонування системи освіти сприяє інтелектуальній і логічній інтеграції студентів через їх навчання загальних форм вираження думки, дій, загальних принципів організації мислення. Тобто система вищої освіти повинна впливати на формування стандарту, типу і манери поведінки студентської молоді.

Зауважимо, що виділені функції вищої освіти закріплені в законодавстві держав. Зокрема, в Україні вони закріплені Законом «Про вищу освіту», в якому визначаються її основні завдання, серед яких - задоволення потреб особи в інтелектуальному, культурному і моральному розвитку і формування у студентства громадянської позиції, здібності до праці і життя в умовах сучасної цивілізації і демократії [3].

Відповідно до Закону встановлюється освітній стандарт, який цілеспрямовано впроваджується в соціальне життя і реалізує державну політику. Навчальний процес за програмою університету регламентується навчальним планом, річним календарним навчальним графіком і розкладом занять. Освітній стандарт припускає не лише формування рівня професійних знань, що відповідають сучасним соціальним вимогам, але і загальну соціально-гуманітарну підготовку студента, що дозволяє йому орієнтуватися в соціально-політичних, економічних і культурних процесах.

Згідно з позицією П. Бурдьє ВНЗ, пропонуючи власні інституціональні правила освітнього поля, у рамках якого діє індивід, створює одночасно і умови для формування габітусу індивіда і його стильові практики життя. Реалізація цієї декларованої Законом норми простежується в тому, що студент освоює правила функціонування освітнього поля і виявляє готовність діяти відповідно до них. Тобто габітус студента формується в об'єктивних умовах з певними правилами поведінки в цьому освітньому полі.

Вища освіта дає здатність до інтерпретаційної діяльності — розумінню змістовної і оцінної інформації в конкретній соціальній ситуації. Рівень освіти не лише відбивається на способі мислення, поведінці кожної людини, він перетворює цінності культури, моралі з предметів вивчення в змістовну основу освіти і життєдіяльності.

Одними з основних соціальних функцій ВНЗ є підготовка кадрів для інтелектуальних сфер зайнятості, відтворення соціальної ієрархії і легітимація класових відмінностей, що дозволяє говорити про формування і поповнення середнього прошарку суспільства випускниками вищих навчальних закладів, тим самим система вищої освіти відтворює і закріплює соціальну нерівність. Для П. Бурдьє - це як закономірність суспільства, оскільки освіті властива орієнтація на здібності, на розвиток яких спрямований увесь педагогічний процес. Більшою частиною ці здібності на початковому етапі розвиваються сім'єю, котра вкладає в це значні інвестиції. Тому на стадії відбору абітурієнтів великі переваги на боці тих, хто використовував сімейний капітал. Але ВНЗ не лише використовує нерівності, що склалися, але сам їх поглиблює і закріплює культурні межі нерівних груп тим, що за час навчання студенти формують свій власний культурний капітал і на це направлений увесь педагогічний процес. Таким чином, стратифікація в освіті і відтворення нерівності через освіту неминучі.

Внаслідок того, що вища освіта є запорукою відтворення середнього класу, що якіснішою і диверсифікованішою буде система освіти, то більш якісним, багатоплановим і стійким буде середній клас. Характерною особливістю середніх прошарків є не лише зайнятість в інтелектуальних сферах діяльності, але і такий рівень професіоналізму їх ціннісних установок, який дозволяє займати відносно автономну позицію на ринку праці, а відповідно і в соціальній структурі в цілому. Середні прошарки суспільства націлені на постійне поповнення своїх знань, підвищення свого соціального

статусу. Саме ця частина соціуму найчастіше здобуває додаткову професійну, другу і третю вищу освіту. Середнім класом керує постійне прагнення до нового, прикладного знання, яке здатне забезпечити йому гідне місце у сучасному світі.

П. Бурдьє писав, що загалом педагогічна взаємодія включає не лише зміст способу навчання (чи, як називає його Бурдьє, легітимного способу навчання), але й тривалість навчання, які разом визначають ступінь закінченості педагогічної праці з формування габітусу в його повній і завершеній формі. Зміст і тривалість навчання визначають рівень культурного формування (чи легітимної компетенції) студента, за яким соціальна група або суспільство загалом (і панівні, і підпорядковані класи) визнають освічену людину [1].

Роль освіти у формуванні середнього класу полягає в тому, що університети повинні формувати саму ідею середнього класу і ставати платформою для його становлення і розвитку в суспільстві. Цінності і норми поведінки середнього класу, що відображаються в освітніх програмах, можуть створити базу для «перманентного виробництва» його представників.

У той же час середній клас сам здійснює значний вплив на розвиток освіти. У цій соціальній групі об'єднуються не лише бізнесмени і підприємці, мало пов'язані з освітнім середовищем, але і науковці, і вчителі. Їх можна кваліфікувати як основних носіїв ціннісних і поведінкових ідеалів середнього класу — саме завдяки їхній діяльності студенти можуть отримати необхідну базу знань і норм, яка дозволить або зберегти свій середній статус у суспільстві, або підвищити свої шанси на висхідну соціальну мобільність.

Середній клас, що виходить зі стін університетів та інших вищих навчальних закладів, — це важливий інтелектуальний ресурс, який створює якісно нові наукові розробки, винаходи, проекти. Тому сучасний український ринок освітніх послуг має бути орієнтований на створення широкого кола нових можливостей для студентів, спрямованих на формування такого набору навичок і умінь, який надасть дозволити забезпечити стабільний рівень життя, — одну з основних ознак середнього класу.

Стиль життя як спосіб і схильність до дії залежить від об'єму і структури капіталів (індивідуальних і сімейних, культурних і матеріальних), які відіграють важливу роль при здобутті вищої освіти сучасною молоддю. Структура і обсяг соціального капіталу, у тому числі батьківського, визначають стиль життя індивіда через рівень і якість здобутої освіти. Роль ВНЗ полягає в селекції студентів з числа усієї маси абітурієнтів, яка дозволяє відтворювати і підтримувати культурні межі соціальної ієрархії.

П. Бурдьє писав, що система прийому у ВНЗ — один з механізмів соціального відбору, що спирається на критерій культурного капіталу, який визначається як один з трьох основних типів капіталу разом з економічним і соціальним. Сам культурний капітал виступає в трьох іпостасях. По-перше, як інституціональний, що відображає,

головним чином, наявність диплома про закінчення вищого навчального закладу. По-друге, «засвоєний», що виражається передусім у засвоєнні культурних традицій і форм, включаючи добрий смак, знання мов, правил хорошого тону та інші неформальні культурні знання, особливо ті, які індивід отримує на ранніх етапах сімейної соціалізації. По-третє, «матеріалізований», який виявляється у володінні конкретними об'єктами, що мають культурну цінність. На думку П. Бурдьє, іспит — це не просто наочне вираження цінностей освіти і імпліцитних виборів системи освіти. Іспит є одним з дійових інструментів навчання пануючої культури і цінностей цієї культури [1].

Збільшення числа іспитів, розширення їх соціальної значущості і зростання їх функціональної ваги усередині системи освіти є певним проявом загальної тенденції сучасних суспільств.

Знання, потрібні на вступних іспитах до елітних державних вузів, — істотна частина традицій, які відтворюються в інтелігентських сім'ях і є основою соціального статусу і групової ідентичності. Одночасно інтелігентська традиція спонукає молодь з інтелігентських сімей цікавитися такими сферами високої культури, знання, які, у свою чергу, є основним елементом вступних іспитів до вузів. При цьому істотне значення надається знанню іноземних мов, яке також пов'язане із сімейною соціалізацією.

Умови соціалізації, які пропонує ВНЗ, не зводяться лише до навчальної діяльності у сфері передавання професійних знань. Велике значення надається також і формуванню соціально-культурних компетенцій. Для цього в зміст освіти перших двох років навчання рекомендується включати дисципліни, що мають загальнокультурну функцію, а також дисципліни, що становлять фундамент підготовки майбутнього спеціаліста. Їх освоєння орієнтує на розвиток осіб, формування системи життєвих цінностей, соціальних норм та інших елементів культури [5].

У той же час формування активної соціальної позиції і навичок соціальної та культурної компетентності не досягається тільки за допомогою навчання і засвоєння знань. Закон України «Про вищу освіту» підкреслює зв'язок між освітою і вихованням громадянина, як цілісної соціальної структури, що прагне до самовдосконалення і перетворення суспільства.

Традиційно система вищої освіти спрямована як на формування соціально адаптованої особи, яка була б здатна адекватно інтегруватися до соціальної структури суспільства, так і на створення соціокультурного простору, який визначає організацію і специфіку студентського стилю життя, наповнюючи його інституціонально закріпленими соціальними практиками. Саме функція соціокультурної інтеграції через навчання «загальних форм вираження і принципів організації мислення» студентської молоді сприяє формуванню єдиного соціокультурного простору ВНЗ, де створюється уніфікований спосіб життя студентства, важливими рисами якого виступають орієнтація на професіоналізм, пізнання, творчий підхід до справи, соці-

альна активність.

Висновок. Функціональний підхід до системи освіти дозволяє виділити основні очікувані наслідки від діяльності соціального інституту освіти і його внеску в інтеграцію соціальної системи в цілому. П. Бурдьє разом з когнітивною, соціалізуючою, ідеологічною функцією відтворення соціальної ієрархії і соціального порядку виділяє такі функції системи освіти, як легітимацію класових відмінностей, створення стійких і переносимих диспозицій (габітусів) і функцію інтелектуальної інтеграції через навчання загальних форм вираження і принципів організації мислення молоді.

З позиції реалізації соціальних функцій головна мета вищої освіти - поповнення ресурсів, підтримка і закріплення культурних меж середніх шарів суспільства, стійкість яких визначає стійкість соціетальної підсистеми суспільства і

демократичного політичного режиму. Реалізація цієї мети досягається за допомогою конструювання ВНЗ студентського стилю життя, головними цінностями якого виступають цінності середніх прошарків - особиста свобода, професіоналізм, пізнавальна активність, творчість, соціальна активність, високий рівень якості життя.

У сучасних умовах студентство як найбільш активна і мобільна група населення, котра знаходиться в пошуку власної ідентичності, є тією соціальною групою, соціальні нахили і практики якої мають бути спрямовані на оволодіння складними видами інтелектуальної і професійної діяльності. Як носій інтелектуального потенціалу студентство служить резервом поповнення працівників розумової праці і є складовою частиною інтелігенції, тим самим визначаючи характер майбутнього українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдьє П. Система образования и система мышления / П. Бурдьє // Высшее образование в России.-1997.-№2.-С.119-126 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://elibrary.ru/title_profile.asp?id=8608
2. Дюркгейм Э. Педагогика и социология // Социология. Ее предмет, метод и предназначение / Пер. с франц., составление, послесловие и примечания А.Б. Гофмана. М.: Канон, 1995. С. 249.
3. Закон «Про вищу освіту». Закон від 17.01.2002 №2984-III. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
4. Исторична еволюція і сучасний стан соціології освіти. [Текст] : учебное пособие // Соціологія освіти : Навчальний посібник для студ. вищих навч. закл. / Ред. О.Л. Скідін, І.М. Гавриленко. - 2-ге вид., доп. та перероб. - Запоріжжя, 2005. - Кн.1. - С. 34-53.
5. Русанова А.Г. Культурная идентификация студентов и проблемы высшего образования // «Знание. Понимание. Умение»: Электронный журнал 2008. №11. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/>
6. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; ред. пер. КоМ. С. Ковалева. - М.: Аспект-Пресс, 1998. - 270 с.